

”verpletterend gewoon” én uitzonderlijk

Sake Stoppels, 2002

Een bespreking van Andries Baart,
Een theorie van de presentie,
uitgeverij Lemma, Utrecht, 2001
ISBN 90-5189-919-X

Dit artikel is gepubliceerd in *Praktische Theologie*,
jaargang 29, 2002/4 blz. 475-486

“Deze studie gaat over iets simpels” schrijft Andries Baart op een van de eerste pagina’s van zijn boek *Een theorie van de presentie*. Het simpele waarover hij schrijft is het werk van bepaalde pastores die bewoners van achterstandswijken nabij zijn met aandacht en liefde. Grootse verbeterplannen hebben ze niet, evenmin een spreekuur of intake-gesprekken. Ze leven gewoon mee, fietsen door de straat, sturen een kaartje als je jarig bent of gaan met je mee naar de sociale dienst. Hun werk wordt door Baart getypeerd met de term *presentie*. “Voorop staat het aangaan van een zorgzame betrekking die ook geslaagd is als er uiteindelijk geen enkel probleem van betekenis door opgelost blijkt te worden”(733). Als afzetpunt noemt Baart de interventiebenadering die juist wel oplossingsgericht is. Deze benadering domineert de zorgsector en het welzijnswerk. De interventiebenadering wil iets laten verdwijnen, namelijk een probleem, de presentie-benadering wil juist iets laten verschijnen en wel menselijke waardigheid (749). Nog anders gezegd: in de interventiebenadering is er eerst een kwestie (zonder kwestie geen contact!), daarna pas de relatie, in de presentie-benadering gaat de relatie voorop en is er pas daarna eventueel een kwestie (738). Het is voor

Baart ook helder dat de presentiebenadering niet zondermeer een voorfase is van of toe leidt naar de interventiebenadering. Evenmin is ze de bezemwagen van het interventiepeloton. Beide posities zouden haar wezen om zeep brengen. De presentie-benadering heeft recht van bestaan omwille van zichzelf.

De studie gaat dus over iets simpels, maar het is bepaald geen simpel boek. En al helemaal geen beknopt boek. Het telt niet minder dan 909 pagina’s! Dat vraagt van de lezer een behoorlijk uithoudingsvermogen, vooral ook omdat de auteur minutieus te werk gaat.

Baart ontwikkelt een praktijktheorie van presentie, waarvan hij hoopt dat deze niet alleen het werk van pastores in de oude wijken ten goede zal komen, maar ook andere terreinen zal kunnen bevruchten. Hij denkt daarbij ook aan de welzijnssector. Voor Baart is de presentiebenadering niet een werkwijze die zomaar door iedereen met een beetje hart voor mensen kan worden toegepast. Ze vraagt om “gedisciplineerde terughoudendheid, sensibiliteit, hermeneutische vermogens, methodische inventiviteit en wat al niet meer” (811). Professionaliteit is een voorwaarde voor de presentie-beoefening, met name omdat deze haaks staat op een cultuur waarin het ‘interventionisme’ dominant is. Vooral dat gegeven maakt het boek in mijn ogen relevant. Baart schetst op uiterst kritische wijze hoe gemakkelijk de belangen en de waardigheid van veel mensen vermalen worden door een vooral op interventie gerichte benadering. De studie vraagt op ge-

"VERPLETTEREND GEWOON" ÉN UITZONDERLIJK

© Sake Stoppels, 2002: <http://www.presentie.nl/documenten>

fundeerde wijze aandacht en ruimte voor een benadering die juist in onze 'productieve samenleving' weinig kansen krijgt. En dat terwijl het gebrek aan oplossingsgerichtheid misschien wel eens heel veel problemen zou kunnen oplossen!

Een theorie van de presentie is geen theologisch boek. Baart theologiseert niet expliciet, vooral ook omdat hij de presentiebenadering ook vruchtbaar wil maken voor andere werkvelden dan dat van het oude wijkenpastoraat. Maar dat neemt niet weg dat ook voor de praktische theologie dit boek van grote waarde is. Het analyseert op fundamentele wijze een werksoort die vaak intuïtief wordt bedreven en waarnaar nog relatief weinig onderzoek is gedaan. Het voorgaande heeft wellicht al duidelijk gemaakt dat er alle aanleiding het boek met enige uitvoerigheid in dit tijdschrift te bespreken. De bespreking kan echter niet anders dan selectief en onvolledig zijn, want de onderzoeker presenteert zo'n berg aan gegevens, analyses, tabellen en schema's dat daaraan nooit recht kan worden gedaan in een bespreking als deze. Die uitvoerigheid is zowel de kracht als de zwakte van de publicatie. Bewondering en vermoeidheid streken bij het lezen om de voorrang. De strijd bleef echter onbeslist. Ik bespreek het boek aan de hand van de vier delen en plaats aansluitend enkele kanttekeningen.

Deel I: Aanleiding en opzet

De publicatie *Kerkelijke presentie in een oude stadswijk* van Kor Schippers e.a. uit 1990 is de aanleiding geweest voor Baart om zich te verdiepen in de presentiebenadering. Vooral twee zaken in het boek riepen bij hem vragen en bezwaren op. Ten eerste miste hij inzicht in het feitelijk doen en laten van de pastores. In de tweede plaats viel het hem op dat er sprake is van

een overwegende oriëntatie op problemen. De studie was in zijn ogen te defectgeoriënteerd. Aandacht voor het vitale leek hem geboden.

In dit eerste deel van zijn studie ontvouwt Baart het wezen van de praktijktheorie in het algemeen en schetst hij langs welke onderzoekswegen zijn eigen praktijktheorie is gegroeid. Daaruit blijkt dat hij zijn onderzoek zeer grondig en ook langs meerdere wegen heeft opgezet en uitgevoerd. Naast Baart hebben in de periode 1993-2000 ook andere onderzoekers geparticipeerd. Ook de onderzochte pastores waren feitelijk mede-onderzoekers. Het doorlopende betoog van Baart wordt in het boek op veel plekken afgewisseld met zogenaamde boxen. Daarin lezen we onder andere impressies en verslagen van de onderzochte pastores zelf en komen bewoners aan het woord. Deze boxen geven een indringend beeld van zowel het leven van veel mensen als van het functioneren van pastores. De impressies zijn vaak schrijnend en ontroerend tegelijk.

Deel II: De praktijk van pastor Anne en pastor Bas

Om tot een dieper en fundamenteeler verstaan van de werksoort van het oude wijkenpastoraat te komen, heeft Baart twee pastores langdurig en minutieus gevolgd. Het verslag daarvan vinden we in het tweede deel van de studie. We leren we beide (jonge) pastores kennen als resp. pastor Anne en pastor Bas. Ze werken in de stad Utrecht. Hun wijze van werken wordt uitvoerig geschetst en geanalyseerd. Het werkmodel van pastor Bas typeert Baart met 'virtuositeit van de hoop', dat van pastor Anne met 'genadiglijke nabijheid'. Beiden hebben een aanpak die bij hen past. Pastor Anne richt zich in het bijzonder op kinderen en is veel in de speeltuin te vinden. Met name via de kinderen

”VERPLETTEREND GEWOON” ÉN UITZONDERLIJK

© Sake Stoppels, 2002: <http://www.presentie.nl/documenten>

ontstaan ook contacten met de ouders en andere ouderen. Ze is niet iemand die veel activiteiten organiseert en structureert. Na zeven jaar werken is het dan ook lastig een ‘meetbaar’ overzicht van resultaten te geven. Bij pastor Bas is dat gemakkelijker. Ook bij hem ligt het accent op ontmoeting, maar gaandeweg ontstaan netwerken, comités en dergelijke die zich tot op zekere hoogte onafhankelijk van hem ontwikkelen. Het gebrek aan ‘meetbare’ resultaten in het werk van pastor Anne zou diskwalificerend kunnen worden uitgelegd, maar Baart doet dat niet. Hij lijkt zelfs meer gechoormeerd te zijn van haar aanpak dan die van pastor Bas. Haar werk is “banaal” (135), “verpletterend gewoon” (137), maar juist daarin schuilt de grote waarde. “‘Genaadiglijke’ nabijheid is geen operationeel doel, maar eerder een relationele ervaring, waarvan hooguit de condities bevorderd kunnen worden” (135).

Opvallend is ook dat de werksoort op onbegrip stuit. Veel kinderen begrijpen bijvoorbeeld niet precies wat pastor Anne nu doet en pastor Bas wordt zelfs even voor een kinderlokker aangezien die de buurt onveilig maakt. Verwonderlijk is deze verwarring eigenlijk ook niet, want ‘doelloze banen’ zijn in onze samenleving niet dik gezaaid.

Deel III: Exposure als bekering

Deel III is getiteld ‘van exposure naar presentie’ en gaat met name over de exposure als noodzakelijke basis van de presentie. Zoals gezegd meent Baart dat de schijnbaar zo alledaagse presentiebenadering een grote mate van competentie en reflectie vraagt. Daarom vraagt ze om een exposure waarin het vreemde, het andere ook als vreemd en anders wordt toegelaten. En dat is nog niet voldoende, want het gaat uiteindelijk om toewijding. “Toewijding – zo’n verheven woord – be-

tekent eenvoudig gezegd de intense, trouwe, dienstige en verantwoordelijkheid aanvaardende inzet voor de ander en wat deze als een (wenselijk) goed ervaart. De exposure heroriënteert, zo beschouwd, de pastor radicaal, beter gezegd: in de exposure láát de pastor zich radicaal be-keren” (214). Daarbij is cruciaal dat hij vooral met de ogen van de buurtbewoners naar hun werkelijkheid leert te kijken. Dat vraagt om intensieve supervisie, want heel gemakkelijk blijft de optiek van de gevestigde macht van experts dominant. Exposure is bij Baart ook en misschien wel vooral een oefening in spiritualiteit. Uiteraard vraagt de presentiebenadering om professioneel-agogische vaardigheden, maar wezenlijker nog is een spiritueel leven van waaruit de presentie gestalte krijgt. Het gaat dan uiteraard niet om esthetische spiritualiteit, maar om ontwrichtende, pijnlijke, ruwe spiritualiteit. Of, zoals Fulbert Steffensky het al weer jaren geleden zei: het gaat om ‘vuile spiritualiteit’¹. Een dergelijke spiritualiteit heeft voor Baart zes functies. Ze helpt om op de ander georiënteerd te blijven, door te gaan als veel tegenzit, je niet te laten besmetten door al het negatieve dat onvermijdelijk op je afkomt, moedig te zijn als dat nodig is (en dat is nodig!), belangeloos aanwezig te zijn en trouw te zijn en te blijven aan het leefwereldperspectief van de betrokkenen. Baart heeft de werkmogelijkheden van de beide pastores ook theologisch willen analyseren en komt dan tot twee verschillende typering. Het werkmogelijkheidsmodel van pastor Bas kenschetst hij met het begrip ‘herscheping’, dat van pastor Anne met ‘plaatsbekleding’.

Deel IVa: Vijf deeltheorieën

Deel IV tenslotte valt uiteen in twee subdelen. Het eerste bevat vijf deeltheorieën, in het tweede komt Baart tot een integratie van inzichten en werkt hij zijn presentietheorie uit.

De *eerste deeltheorie* die Baart ontvouwt heeft betrekking op armoede. De kern daarvan is in zijn ogen geen gebrek aan geld en goederen, maar *sociale overbodigheid*. “Sociaal overbodigen lijden niet alleen onder met armoede geassocieerde tekorten maar ze zijn, hoewel er naar hen wordt omgezien, nauwelijks in tel zonder dat dat ernstig wordt geacht” (319). Armoede opgevat als sociale overbodigheid is de keerzijde van maatschappelijke onverschilligheid. Hun wensen en hun lot doen er niet toe. Veel van deze onverschilligheid is in de ogen van Baart typisch modern. Sociale overbodigheid knakt de menselijke waardigheid en dat is misschien wel het meest pijnlijke wat een mens kan overkomen. Daarom wordt het begrip sociale overbodigheid door Baart dan ook gekozen als basis waarop de presentietheorie komt te rusten.

De *tweede deeltheorie* heeft betrekking op het oude wijkenpastoraat. Het functioneren van vijf (andere) pastores wordt geanalyseerd vanuit de vraag welke typen onderscheiden kunnen worden en waarom een bepaald type functioneert zoals het functioneert. Baart komt tot vier bepalende variabelen voor de invulling van het werk. Allereerst is er de *regelinsluiting*, dat is de rol die regels en richtlijnen (zowel technische als ideologische) spelen in het optreden van de pastor. Een tweede variabele is de *sociale insluiting*. Daaronder verstaat Baart de sociale verbanden waarin de werker is opgenomen en welke invloed hebben op diens aanpak. De derde variabele is de *persoonlijke competentie en identiteit*, toegespitst op het omgaan met

spanningen. Een laatste variabele is de *afstemming op de doelgroep*.

Een *derde deeltheorie* is de leefwereldbenadering. Onder leefwereld verstaat Baart “het vanzelfsprekende begrip van ‘de werkelijkheid’, neergelegd in zinsamenhangen, beelden van de wereld, de maatschappij en het zelf, en verbonden met een tijdsperspectief” (410). De leefwereld laat zich nooit direct kennen, maar kan alleen maar via verhalen, handelingen, relaties, eten, kleding etc worden ontdekt. De leefwereldbenadering is in het oude wijkenpastoraat van groot belang omdat pastores in de regel in een andere leefwereld leven dan de mensen met wie ze optrekken en heel gemakkelijk (onbewust) vanuit de eigen leefwereld hun optreden vorm geven. Na de algemene introductie van het begrip leefwereld concentreert Baart zich op de leefwereld van marginale groepen.

Aansluiting bij hun leefwereld(en) is een *conditio sine qua non* in de presentiebenadering. Cruciaal is hier de vraag in welke mate de werker het binnenperspectief kan overnemen, zonder in de kuil van ‘going native’ te vallen. Hier liggen blijvende spanningen.

In een *vierde deeltheorie* komt de betekenis van de pastores in de beleving van buurtbewoners aan de orde. Via uitvoerige interviews met mensen met wie de pastores Anne en Bas contact hebben, krijgen we een beeld van de betekenis van hun aanwezigheid. Het is vooral hun aanbieding van zichzelf die de bewoners waarderen. Hun rol wordt vaak in termen van familieleden en vrienden geformuleerd. Dat maakt ook duidelijk dat de waardering voor hun betrokkenheid veelal ontstaat vanuit eenzaamheid en

”VERPLETTEREND GEWOON” ÉN UITZONDERLIJK

© Sake Stoppels, 2002: <http://www.presentie.nl/documenten>

isolement. De pastores zijn als ‘een goede vriend’, als ‘een zus’ omdat deze juist vaak ontbreken en vooral daar de pijn zit. Baart kan in dit verband het optreden van de pastores typeren als ‘gekwalficeerd naturalisme’ (628). Dat brengt echter spanningen met zich mee omdat er in de keuze voor deze werkvorm onvermijdelijke interferenties meekomen, dat wil zeggen tegengestelde maar tegelijk optredende krachten. Het gaat immers om een geconstrueerd ‘naturalisme’. Voor pastores is het lastig manoeuvreren in dit samenstel van spanningsvelden.

Het optreden van de pastores wordt door bewoners vaak afgezet tegen de reguliere welzijnszorg. En in de regel delven de reguliere instellingen in die vergelijking het onderspit. Dat is de aanleiding van de *vijfde deeltheorie* die betrekking heeft op reguliere hulpverlening. Wat maakt dat buurtbewoners daar vaak – ondanks al het goede dat gedaan wordt – op zijn minst toch ambivalente om niet te zeggen negatieve gevoelens bij hebben? Baart signaleert vier onderling samenhangende tekorten in hulp en zorg. Allereerst de belemmerde toegankelijkheid van de zorg. Deze is niet alleen financieel van aard (de hulp is wegbezuinigd of gewoon te duur), maar ook participatief (je staat voor het verkeerde loket) en referentieel (je spreekt niet de juiste taal). In de tweede plaats is er de ontkoppeling van zorgtaken, zowel verticaal (de top weet niet echt wat er aan de basis gebeurt) als horizontaal (specialisering; voor ieder probleem is een ander loket). Een derde tekort is de toegenomen betekenis van de bureaucratie die kan leiden tot ernstige versmalling van de betrokkenheid. In termen van Kunneman: er wordt liever gerekend in productietijd dan in betekenistijd (673). Het laatste manco dat Baart noemt is de misplaatste

bedrijfsmatige inrichting van de zorgverlening. Er moet worden gescoord en daarbij wordt het aanlokkelijk om personen waar weinig ‘eer’ aan te behalen valt op een zijspoor te rangeren. Met name daar waar de reguliere hulp en zorg worden geconfronteerd met machteloosheid en onophefbaar lijden en er dus niet ‘geproduceerd’ kan worden, ontstaat de neiging zich te distantiëren. Baart meent dat in de zorg een beroep wordt gedaan op inmiddels achterhaalde managementmodellen. Voor hem behoort tot de professionele competentie van de hulp- en zorgverlener het vermogen om met machteloosheid om te gaan, maar het is voor hem de vraag of daarvoor binnen de reguliere instellingen structureel ruimte wordt geboden. Hij komt in dit verband met een pleidooi voor waarachtige troost die het uithoudt bij (het leed van) de ander. Troost wordt heel gemakkelijk tot zelftroost, zodra duidelijk wordt dat het leed van de ander niet (volledig) is op te heffen. In dat kader wil Baart ook ruimte scheppen voor het tragische in het menselijke bestaan en neemt hij stelling tegen het evangelie van de maakbaarheid. Het moderne interventionisme is niet bij machte het tragische van het menselijke leven te erkennen. Ze kan het daarbij niet uithouden. Het moderne maakbaarheids-geloof is voor Baart niets anders dan een structurele voortzetting van het oude noodlotsdenken. Het oude wijkenpastoraat plaatst hij juist in het kader van het ‘tragisch denken’ omdat het de broosheid van al ons handelen en van ons menszijn wel erkent. Het prototype van dit tragisch denken is de troost. Baart wil de troost een volwaardige plek geven in een samenleving die het niet zo op heeft met troosten. Het is immers geen rationeel-instrumenteel aangestuurd handelen.

”VERPLETTEREND GEWOON” ÉN UITZONDERLIJK

© Sake Stoppels, 2002: <http://www.presentie.nl/documenten>

Deel IVB: een theorie van de presentie

In dit deel komt Baart tot een integratie van het voorgaande en ontvouwt hij zijn theorie van de presentie. Hij heeft deze theorie primair uit de praktijk willen afleiden en niet zozeer uit elders reeds aanwezige inzichten. ‘Presentie’ is voor Baart het meest geëigende begrip om het wezen van het optreden van de onderzochte pastores uit te drukken. En nogmaals, de interventie-benadering is daarbij het afzetpunt. Presentie staat tegenover interventie, hoewel Baart wel erkent dat ze elkaar bepaald niet uitsluiten. Professioneel opgezette presentie start bijvoorbeeld met interventie! Ook wil hij de interventie-benadering zeker niet integraal diskwalificeren. Wel meent hij dat ze te dominant is geworden en dat de presentiebenadering meer ruimte en waardering verdient dan ze in onze samenleving ontvangt. Baart onderscheidt acht groepen kernmerken die de presentiebenadering typeren. Op korte noemer gebracht gaat het om:

- *vrij zijn voor...* (geen volle agenda, niet de macht der gewoonte)
- *openstaan voor...* (niet vanuit een kantoor opereren)
- *een aandachtige betrekking aangaan* (leren diep te zien; knikkeren is knikkeren, maar ook nog iets anders)
- *aansluiten bij het bestaande* (zoals de ander het aan de orde stelt)
- *perspectiefwisseling* (de visie en de gevoelens van de ander zijn geldig, ook al ‘deugen’ ze misschien niet)
- *zich aanbieden* (niet alleen hulp, maar vooral ook zichzelf)
- *geduld en tijd* (“Waar de interveniënt te paard gaat, gaat de presentie-beoefenaar te voet” (749))
- *de trouwe toeleg* (trouw troost en betrouwbaarheid is een verademing voor mensen)

Vervolgens schetst Baart op basis van deze acht clusters acht werkprincipes met daarbinnen telkens weer verschillende dimensies. Daarvan noem ik alleen de dimensie van – zoals hij dat noemt – de *bedonderbaarheid*. De presentie-beoefenaar wordt liever in de maling genomen dan dat hij ten onrechte hulp weigert.

Al eerder werd duidelijk dat de presentiebenadering in de ogen van Baart niet een of andere softe aanpak voor onnozele liefhebbers is, maar dat ze vraagt om een grote mate van competentie en professionaliteit. De presentiebenadering mag niet in handen vallen van klungelaars!

Wezenlijk in Baarts theorie van de presentie zijn ook zijn postulaten. Hij noemt er vier:

- *De ander is een redelijk subject en een competente actor.* Mensen doen niet zomaar wat, maar hebben daarvoor goede redenen. De ander is ook aanspreekbaar. Wel erkent Baart de realiteit van niet of nauwelijks aanspreekbare mensen.
- *Alles is ambigu en interfereert.* Vrijwel niets behoudt zijn zuivere betekenis en niets blijft onversneden. Presentie vindt plaats in de verwarring, niet daarboven.
- *Het lokale heeft prioritaire betekenis.* “...allereerst door lokale oriëntatie en gedurige interactieve validering kunnen betekenissen gevonden die dáár, bij die mens, in die situatie hout snijden” (769).
- *Erkenning en waardigheid.* De presentiebenadering staat niet haaks op een politiek-ethische inzet, maar deze laatste prevaleert niet. De menselijke waardigheid staat voorop. Deze wordt bedreigd door sociale overbodigheid en die doet zich vooral immaterieel voelen. Presentie legt het aan op hechting. Dat is haar belangrijkste bestaansgrond.

”VERPLETTEREND GEWOON” ÉN UITZONDERLIJK

© Sake Stoppels, 2002: <http://www.presentie.nl/documenten>

Voor Baart is de presentiebenadering ook meer dan de optelsom van enkele charismatische beroepspraktijken. Het gaat hier wel degelijk om een gefundeerde methodiek.

In het laatste hoofdstuk van deel IV gaat de aandacht uit naar de markt, normativiteit en professionele reflectiviteit. Daarin gaat het om de vraag hoe voorbij aan de markt kan worden gedacht. Baart wil niet terug achter de marktwerking, maar wil deze werking nog eens radicaliseren. Met het oog daarop geeft hij aanwijzingen voor leerprocessen van professionals. Hij besluit dit hoofdstuk en daarmee ook het boek met de volgende verzuchting: “Je zou toch wensen dat dienstverlening, van pastoraal tot seculier, nog wat kan aanvangen met de brekelijkheid van het leven en niet vrijwel alles wat geschonden, gekleineerd, kapot en onverbeterlijk is, met het geweld van de markt uit zijn zicht verdwijnt” (844).

Kanttekeningen

Een boekbespreking is er allereerst om de inhoud van een boek genuanceerd over het voetlicht te brengen. Dat heb ik in het voorgaande ook willen doen. Maar een boek wil ook iets oproepen, iets bij de lezer uithalen en daarom past het ook een paar gedachten te noteren die al lezende bij me opkwamen. Ik doe het puntsgewijs en beperk me tot vier kanttekeningen.

Een eerlijk boek. In het begin van deel IVB bekent Baart dat hij aanvankelijk grote moeite had het werk van de pastores op waarde te schatten. Hij zoekt daarvoor een verklaring bij zichzelf en komt dan tot vier fouten in zijn wijze van waarnemen: concentratie op problemen, preoccupatie met planmatigheid, de aanwending van denk- en zoekrasters die in het teken staan van de oplossing van problemen en

het wegwerken van moeilijkheden en ten slotte zijn fixatie op een theoretische onderbouwing en een theorie-gestuurde aanpak van het werk (722-727). Het gebrek aan planmatigheid, methodische onderbouwing en theoretische verantwoording in het werk van de twee gevolgde pastores heeft hem in eerste instantie verbaasd, zo niet verbijsterd. Hij schrijft over confronterende discussies met de pastores in de loop van het onderzoek en dat hoeft ook niet te verbazen, gelet op de verschillen in insteek (en persoonlijkheid?) tussen onderzoeker en onderzochten. Het zou in dit kader interessant zijn te vernemen of pastor Anne en pastor Bas en ook de andere onderzochte pastores met het boek uit de voeten kunnen. In zekere zin zou je kunnen zeggen dat Baart aanvankelijk vanuit een interventionistisch denkkader de presentie-benadering onderzocht en vervolgens ontdekte dat die bril niet deugt. In zekere zin is de onderzoeker Baart in de loop van het onderzoek zelf ‘bekeerd’, zij het dat hij aangaande de presentie-benadering twijfels gehouden heeft (726). Het boek maakt duidelijk hoezeer met name sociaal-wetenschappelijk onderzoek ook verbonden is met en gekleurd wordt door de persoon van de onderzoeker. Het valt in Baart te prijzen dat hij daar eerlijk verslag van doet.

Theologisch onderzoek mislukt. Het lag in de bedoeling dat het onderzoek ook een praktisch-theologische component zou gaan krijgen. Dat is echter niet gelukt. “De opdracht om strikt *vanuit* de basale, empirische gegevens te gaan theologiseren (inductief dus) bleek een heel moeilijke en ongebruikelijke opdracht en uiteindelijk zelfs een struikelblok” (39). De theologische bespiegelingen ontstonden vooral *naar aanleiding van* het empirisch materiaal en werden gevoed vanuit grote theologische theorieën. Daarmee gaven ze in de ogen van Baart antwoorden op niet ge-

”VERPLETTEREND GEWOON” ÉN UITZONDERLIJK

© Sake Stoppels, 2002: <http://www.presentie.nl/documenten>

stelde vragen. Deze mislukking is een confronterend gegeven. Is de theologie niet bij machte wezenlijk bij te dragen aan de doordinking en verdieping van een werksoort? Dat zou toch uiterst merkwaardig zijn, gelet op het feit dat de werksoort juist vanuit de kerken ontstaan en gegroeid is. Baart heeft de hoop ook nog niet opgegeven, want hij meldt dat bij de afsluiting van zijn boek er inmiddels deugdelijke theologische reflectie op gang is gekomen. Het wachten is dus op de publicatie daarvan. Vraag bij dit alles is hoe inductief theologie kan zijn.

Hoe breed kan de presentiebenadering ingang vinden? Baart wil met zijn boek stimuleren dat ook in andere sectoren dan die van het oude-wijkenpastoraat de presentiebenadering als een waardevolle benadering wordt erkend en ingang vindt. Hij komt tot 44 oude-wijkenpastores die de presentiebenadering hanteren, maar de benadering sijpelt ook door naar andere sectoren. Een voorbeeld daarvan is de (re-)integratie van mensen met een psychiatrische achtergrond. Daarover schreef Doortje Kal recent een dissertatie. Baarts theorie van de presentie is in haar onderzoek een van de theoretische pijlers.ⁱⁱ In de kerk staat het oude wijkenpastoraat structureel onder druk en haar toekomst is uiterst onzeker, misschien juist wel vanwege het gebrek aan ‘resultaten’. Nu heeft de kerk nog enige gevoel voor inefficiëntie (de 99 schapen achterlaten om het ene te gaan zoeken...), maar hoe zit dat in de rest van de samenleving? Valt daar werkelijk professionele ruimte te scheppen voor de presentiebenadering of beperkt men deze uiteindelijk toch tot het vrijwilligerswerk?ⁱⁱⁱ Dat laatste zou Baart nu juist niet willen. Nog op een andere manier kan bovenstaande vraag gesteld worden. En dat houdt verband met het spirituele karakter van de presentiebenadering. In welke mate kan spirituele oefening - die voor Baart

onontbeerlijk is – structureel ruimte krijgen binnen professionele, niet-identiteitsgebonden organisaties die de presentiebenadering tot de hunne zouden willen maken?^{iv} In de kerk is deze ruimte structureel gegeven, maar hoe zit het met seculiere organisaties? Je hoeft de kerk niet te idealiseren (oude wijkenpastores zullen dat zeker ook niet doen!) om toch te kunnen vaststellen dat ze een zekere spirituele traditie heeft waar een beroep op kan worden gedaan. Nog anders gesteld: is het toevallig dat de presentiebenadering door professionals vooral (nog) een kerkelijk iets is of had zij net zo goed in andere sectoren van de samenleving tot ontwikkeling kunnen komen? In onze productiegerichte samenleving is er een breed verlangen om de wurgende marktwerking te doorbreken, maar is er voldoende moreel kapitaal om dat ook daadwerkelijk binnen professionele (en dus dure) kaders te doen?

Een onheus contrast? Hoezeer Baart ook benadrukt dat het hem niet te doen is om een diskwalificatie van de interventie benadering, wat domineert in het boek is een uiterst kritische evaluatie van de reguliere zorgsector. Hij gebruikt de interventie benadering als afzetpunt voor de presentie benadering. Daar heeft hij in mijn ogen ook goede redenen voor, maar vraag is wel of de schildering niet te zwart-wit uitvalt. Is het terecht om de *principes* van de ene benadering te vergelijken met de *feitelijkheid* van de andere benadering? Velen die werkzaam in de interventie-sfeer zullen gedreven worden door soortgelijke idealen als de onderzochte pastores en zullen binnen de kaders waarbinnen ze opereren zoeken naar een vergelijkbare betrokkenheid op mensen. ‘Interventionisten’ zullen naar mijn oordeel de kritische diagnose van Baart nooit en te nimmer verheffen tot hun eigen ideologie, maar juist proberen te

”VERPLETTEREND GEWOON” ÉN UITZONDERLIJK

© Sake Stoppels, 2002: <http://www.presentie.nl/documenten>

strijden tegen de zaken die hij signaleert. Of ben ik dan te goedgelovig? Van belang is hier ook het fase-verschil tussen beide werksoorten. In termen van Lievegoed: de presentiebenadering bevindt zich nog overwegend in de pioniersfase, de interventiebenadering zit doorgaans in de differentiatiefase.^v De pioniersfase met een dominantie van creativiteit, hartstocht en flexilibiliteit gaat onherroepelijk voorbij! De vraag is dan ook hoe de presentie-benadering zich in de loop van de jaren ontwikkelen gaat.

Dr. Sake Stoppels is universitair docent gemeenteopbouw en diaconiek aan de Theologische Faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Noten:

ⁱ F. Steffensky, *Het leven vieren. Spiritualiteit in het dagelijkse leven*, Baarn 1984, p. 34

ⁱⁱ Doortje Kal, *Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond*, Amsterdam 2001, p. 138-145

ⁱⁱⁱ Het onderzoek van Kal concentreert zich met name op vrijwilligerswerk! Het door haar onderzochte project – Kwartiermaken in Zoetermeer, met daarbinnen de zogenaamde Vriendendienst – drijft overwegend op de kurk van de vrijwilligheid.

^{iv} In dit verband wijs ik op de kritiek die Gerrit Jan van der Kolm in zijn dissertatie op Baarts invulling van presentie geeft. Hij meent dat Baart het begrip uit zijn missionaire bedding haalt en het neutraliseert: “Het oorspronkelijke missionaire presentiebegrip wordt hiertoe echter uit het missionaire discours in het welzijnsdiscours getrokken”. In: *De verbeelding van de kerk. Op zoek naar een nieuw-missionaire ecclesiologie*, Zoetermeer 2001, p. 49

^v B.C.J. Lievegoed, *Organisaties in ontwikkeling. Zicht op de toekomst*, Rotterdam 1975